

УДК 159.923.2:305.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.8>**І. З. Майданюк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8096-0244>доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології

Національного університету біоресурсів і природокористування України

В. В. ЛісичинORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0620-3733>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР**В. В. Сушко**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-7810-2111>доктор філософії (PhD), доцент кафедри суспільних наук
Херсонського навчально-наукового інституту

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ВПЛИВ КУЛЬТУРИ ТА ВИХОВАННЯ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, яке характеризується глибокими трансформаціями соціокультурних норм, зростаючою відкритістю до різноманітності та активною глобалізацією, питання формування гендерної ідентичності набуває особливої актуальності. Гендер перестає розглядатися виключно як біологічно зумовлена категорія, натомість усе більше визнається як соціальний конструкт, що формується під впливом культурних традицій, суспільних очікувань, виховання та медіадискурсу. Водночас, у різних соціальних контекстах і країнах спостерігається неоднозначне сприйняття змін у сфері гендерної самосвідомості, що породжує соціальні напруження, конфлікти цінностей і суперечності в освітньому й сімейному вихованні.

Особливу складність становить аналіз взаємозв'язку між культурними настановами, виховними моделями й індивідуальним становленням гендерної ідентичності особистості. Незважаючи на значний науковий інтерес до теми, у вітчизняному науковому дискурсі ще недостатньо досліджено, яким чином культурно-історичний контекст, національні традиції та освітні практики впливають на усвідомлення людиною своєї гендерної ролі та самоідентифікації. Потребують осмислення також особливості гендерної соціалізації в умовах сучасної медіареальності, цифрової комунікації та зміни моделей родинного виховання.

Отже, постає необхідність комплексного аналізу чинників формування гендерної ідентичності в контексті культурних і виховних впливів, що дасть змогу краще зрозуміти механізми розвитку особистості в умовах суспільних

змін і сприятиме формуванню толерантного, інклюзивного середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика гендерної ідентичності перебуває в полі зору науковців різних галузей – соціології, психології, педагогіки, культурології, філософії. Упродовж останніх десятиліть спостерігається зростання кількості досліджень, присвячених соціальним і культурним чинникам формування гендерної ідентичності, зокрема у зв'язку з трансформацією традиційних ролей і норм у глобалізованому світі.

Серед класичних праць, що заклали підвалини сучасного розуміння гендеру як соціального конструкту, варто згадати роботи Джудіт Батлер [1], яка вказує на перформативну природу гендеру та його залежність від культурного контексту. Її підхід сприяв формуванню критичного дискурсу щодо бінарної моделі статі. Важливими є також праці Сандри Бем [2], яка досліджувала андрогінію та створила теорію гендерної схеми, що пояснює, як індивіди засвоюють і використовують гендерні категорії для організації інформації про себе та інших.

У вітчизняному науковому середовищі гендерну проблематику досліджували І. Гоян [3; 4], В. Шевченко [5], які акцентують увагу на ролі виховання, освіти та соціокультурного контексту в становленні гендерної ідентичності.

Психолого-педагогічні аспекти гендерної ідентичності розглядаються в працях Л. Амелічевої [6], Л. Шлейної [7], С. Шлянчак [8], які наголошують на важливості гендерно чутливого підходу в освітньому процесі.

Слід зазначити разом із тим зростаючу увагу до впливу масмедіа та цифрових середовищ на формування уявлень про гендерну норму, що досліджується в працях М. Чорнодон [9]. Її дослідження демонструє, що в умовах інформаційного перенасичення медіа створюють нові стандарти гендерної поведінки, що нерідко вступають у конфлікт із традиційними уявленнями, спричиняючи ідентифікаційні суперечності.

Попри наявність значного теоретичного доробку, виявлено недостатність міждисциплінарних досліджень, що інтегрували б культурологічний, психологічний і педагогічний підходи до вивчення гендерної ідентичності. Актуальними залишаються також емпіричні дослідження впливу виховних моделей у різних типах родин та освітніх закладах на гендерну соціалізацію дітей і молоді.

Метою статті є визначення ролі культури та виховання як ключових соціальних чинників, що впливають на процес гендерної соціалізації. У межах поставленої мети передбачено здійснити комплексний аналіз особливостей формування гендерної ідентичності особистості в умовах сучасного суспільства, дослідити механізми впливу культурних норм, традицій, сімейного виховання й освітнього середовища на становлення уявлень про гендерні ролі, а також обґрунтувати значення гендерно чутливого підходу в педагогічній практиці.

Виклад основного матеріалу. Формування гендерної ідентичності є складним і багатовимірним процесом, де задіяні біологічні, психологічні, соціальні, культурні та виховні чинники. У сучасних умовах трансформації соціальних ролей, розширення меж особистісного самовираження та плюралізації гендерних норм питання гендерної ідентичності набуває нових змістів і контрверсій.

Одним із ключових детермінантів гендерної ідентичності є культура, що задає певну систему символів, норм і цінностей, котрі визначають очікувану поведінку осіб залежно від статі. Через фольклор, традиції, релігійні переконання, художню літературу та мистецтво передаються архетипи фемінності й маскулінності, що формують уявлення про соціально прийнятні гендерні ролі [10]. У багатьох традиційних суспільствах культура підтримує бінарну модель гендеру, де жінка асоціюється з турботою, емоційністю та пасивністю, а чоловік – з раціональністю, силою й активністю. Водночас у сучасних ліберальних культурах дедалі більше поширюється ідейна підтримка гендерної гнучкості й права на вільне самовизначення [11].

Особливу роль у формуванні гендерної ідентичності відіграє виховання в родині та закладах освіти. Саме в дитинстві та підлітковому віці індивід засвоює базові гендерні моделі поведінки.

Вплив батьків, які самі транслиують певні гендерні установки, значною мірою визначає, як дитина ідентифікує себе з тією чи іншою соціальною роллю. Наприклад, авторитарний стиль виховання у поєднанні з традиціоналістськими цінностями може закріпити стереотипну модель гендеру, тоді як демократичне виховання стимулює розвиток гендерної рефлексії й індивідуалізованого підходу до самоідентифікації.

У контексті освіти значну роль відіграє гендерно чутливий педагогічний підхід, що передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів незалежно від їхньої статі, уникнення гендерних упереджень у навчальних програмах і підручниках, підтримку рівних можливостей для всіх дітей. Результати досліджень [11; 12] свідчать, що учні, які навчаються в середовищі з низьким рівнем гендерної дискримінації, виявляють вищий рівень толерантності, впевненості в собі та рефлексивності щодо власної гендерної ролі.

Сучасна інформаційно-комунікаційна культура також чинить потужний вплив на гендерну ідентичність, зокрема через соціальні мережі, відеоплатформи, онлайн-ігри та стрімінгові сервіси. Цифрове середовище створює умови для експериментів з образом себе, відкриває нові простори для самопрезентації, але водночас може посилювати соціальний тиск через нав'язування ідеалізованих гендерних стандартів. Молодь особливо вразлива до впливу онлайн-контенту, що часто містить подвійні або суперечливі сигнали щодо ролей чоловіка й жінки в суспільстві.

Не менш важливим є розгляд регіональних і культурно-історичних відмінностей у сприйнятті гендеру. Наприклад, у західноєвропейських країнах питання захисту прав ЛГБТК+-спільнот, гендерної рівності та самовизначення набули високого рівня правового й соціального визнання. Натомість у пострадянському просторі, зокрема в Україні, ще зберігається амбівалентне ставлення до альтернативних гендерних ідентичностей, що зумовлює конфлікт між традиційними й модерністськими уявленнями про стать.

Отже, формування гендерної ідентичності в сучасному суспільстві є результатом динамічної взаємодії культури, виховання й індивідуального досвіду. Визначальну роль відіграє ступінь відкритості соціального середовища до різноманіття гендерних проявів, а також готовність суспільних інституцій до формування інклюзивної, неупередженої виховної практики.

Потрібно зазначити зокрема, що формування гендерної ідентичності є складним соціально-психологічним процесом, що охоплює інтеграцію особистістю уявлень про себе як представника певної гендерної групи. Одними з ключових чинників, що визначають цей процес, є культура та

виховання, що взаємодіють між собою та задають контексти для формування соціально прийнятних моделей поведінки, самоусвідомлення та міжособистісних відносин.

Одними з основних чинників формування гендерної ідентичності є такі: культура, виховання, а також взаємодія культури та виховання.

1. Культурні чинники. Культура виконує роль базового фільтра, через що індивід сприймає інформацію про гендерні ролі, нормативи й очікування. У межах певної культури задаються уявлення про те, що є «чоловічим» і «жіночим», які ролі, якості, поведінка й навіть професії є прийнятними або бажаними для кожної статі.

Особливості культурного впливу:

- Соціальні стереотипи й архетипи. Через міфи, релігійні тексти, літературу, кіно та масмедіа передаються уявлення про ідеальні моделі чоловічої та жіночої поведінки.

- Колективна ідентичність. У традиціоналістських культурах формування гендерної ідентичності відбувається в контексті колективних очікувань: відступ від норм розглядається як девіація.

- Глобалізація та гібридизація. Сучасні культурні простори стикаються з конкуренцією традиційних і ліберальних підходів до гендеру, що породжує внутрішньоособистісні та соціальні конфлікти й варіативність ідентичності.

- Медіакультура. У цифрову епоху значну роль у трансляції гендерних моделей відіграють соціальні мережі та масмедіа, що можуть як підтримувати стереотипи, так і сприяти формуванню гнучких, альтернативних моделей самоідентифікації.

2. Виховання як механізм гендерної соціалізації. Виховання – це ключовий механізм соціалізації, у процесі чого індивід засвоює культурні й соціальні норми, зокрема гендерні. Уже з раннього дитинства дитина стикається з диференційованим ставленням дорослих, що залежить від її біологічної статі.

Особливості виховного впливу:

- Роль родини. Батьки є первинними агентами гендерної соціалізації, які через стиль виховання, очікування, приклад власної поведінки формують уявлення дитини про «норму».

- Гендерна асиметрія у вихованні. Часто дівчаток орієнтують на емоційність, турботу, зовнішність, а хлопців – на силу, незалежність, раціональність, що закладає фундамент для нерівності в подальшому житті.

- Освітнє середовище. Учителі, шкільні програми, підручники та неформальні норми поведінки в закладі освіти також відіграють значну роль у закріпленні або трансформації гендерних моделей.

Виховні стратегії. Демократичний стиль виховання, гендерно чутливий підхід і підтримка само-

вираження сприяють формуванню рефлексивної, особистісно орієнтованої гендерної ідентичності.

3. Інтерактивний характер взаємодії культури та виховання. Культура задає загальні межі, де функціонує виховання, тоді як виховання реалізує культурні установки через безпосередню комунікацію. Наприклад, у консервативному культурному середовищі навіть інноваційна освітня система може транслювати традиційні уявлення про гендер. Водночас поява альтернативних виховних моделей (гендерно нейтральне виховання, антистереотипні освітні програми) може змінювати домінуючі культурні установки.

Отже, культура та виховання є взаємопов'язаними факторами, що формують гендерну ідентичність через призму соціальних очікувань, цінностей і моделей поведінки. Розуміння їхнього впливу є необхідною умовою для формування гендерно чутливого, толерантного та інклюзивного суспільства.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного аналізу з'ясовано, що формування гендерної ідентичності в умовах сучасного суспільства є складним, багаторівневим процесом, на що істотно впливають соціокультурні чинники, зокрема культура та виховання. Культура задає систему норм, цінностей, а також уявлень про гендерні ролі, що передаються через традиції, релігію, мистецтво, медіа й освітні інститути. Водночас виховання, особливо в родині та школі, виступає безпосереднім механізмом засвоєння цих норм, формуючи базові уявлення про «належне» чоловіче й жіноче.

В умовах глобалізації, цифровізації та зміни соціальних установок зростає актуальність гнучкого, рефлексивного підходу до формування гендерної ідентичності, що дозволяє особистості вільно самовизначатися в межах соціально прийнятного простору. Особливу роль у цьому процесі відіграють гендерно чутливі виховні моделі, спрямовані на подолання стереотипів і забезпечення рівних можливостей.

Здійснений аналіз показав необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення гендерної ідентичності, що охоплює психологічні, педагогічні, соціологічні та культурологічні аспекти. Важливим напрямом подальших досліджень є вивчення емпіричних даних щодо впливу типів родинного виховання, освітніх практик і медіаспоживання на розвиток гендерної самосвідомості дітей і молоді.

Отже, усвідомлення ролі культури та виховання у формуванні гендерної ідентичності є не лише теоретично значущим, а й має практичну цінність для розробки ефективних освітніх стратегій, формування інклюзивного середовища та підтримки особистісного розвитку в контексті соціального різноманіття.

Література

1. Butler J. Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. 1990.
2. Bem S. L. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing source. *Psychological Review*. 1981. № 88. Р. 354.
3. Гоян І. М., Петранюк А. І. Психологічні аспекти прийняття власної гендерної ідентичності в умовах соціального тиску. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 52. С. 47–51. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v052.2024.8>
4. Гоян І. М., Петранюк А. І. Формування гендерної ідентичності в умовах інформаційно-мережевого простору. *Культурологічний альманах*. 2024. № 2. С. 232–238. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.28>
5. Шевченко В. В. Ретроспективний аналіз категорії «ідентичність» в психології. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 868–877. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-868-877](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-868-877)
6. Амелічева Л. Особиста гендерна ідентичність як об'єкт прав людини на приватне життя та гідні умови праці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. №31. С. 123–130. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6791766>
7. Шлеїна Л. Аспекти організаційно-педагогічних умов гендерної культури студентів аграрних закладів вищої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2024. № 1. С. 66–72. DOI <https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2024.302186>
8. Шлянчак С. О., Шлянчак А. В., Тінін Д. Г. Сучасна проблематика гендерної психології та гендерної ідентичності в період статевої зрілості індивіда. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 210. С. 192–199. DOI <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-210-192-199>
9. Чорнодон М. Особливості гендерної ідентичності та гендерних стереотипів у сучасних українських мас-медіа. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2021. Вип. 49. С. 99–107. DOI <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2021.49.11064>
10. Маркова Г. Е. Гендерні стереотипи та їх відображення в жіночих та чоловічих журналах. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2014. № 4. С. 85–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2014_4_20
11. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.
12. Мирошниченко А. В. Гендерні особливості самоставлення підлітків. *Наука і освіта*. 2014. № 6. С. 85–89.

Анотація

Майданюк І. З., Лісіцин В. В., Сушко В. В. Гендерна ідентичність у контексті сучасного суспільства: вплив культури та виховання. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу впливу культури та виховання на формування гендерної ідентичності в умовах соціальних змін і трансформацій традиційних уявлень про гендер. У центрі дослідження – міждисциплінарний підхід до вивчення гендерної ідентичності

як соціального конструкту, що формується в контексті взаємодії культурних норм, виховних практик, соціальних очікувань та індивідуального досвіду.

Розглянуто культурні детермінанти гендерної ідентичності, зокрема вплив соціальних стереотипів, колективних архетипів, глобалізаційних процесів та медіапростору. Показано, що сучасна культура виконує не лише нормативну, але й адаптивну функцію, задаючи широкий спектр моделей для самовизначення. Окрему увагу приділено вихованню як ключовому механізму гендерної соціалізації. Проаналізовано стилі батьківського та педагогічного впливу, їхній зв'язок із формуванням рефлексивної або стереотипної гендерної позиції у дитини.

Автори висвітлюють роль освітнього середовища, родини та цифрових комунікацій у процесі становлення гендерної самосвідомості. Наголошено на необхідності впровадження гендерно чутливого виховання, що базується на принципах рівності, поваги до особистісного вибору й урахування індивідуальних особливостей.

Зроблено висновок про те, що формування гендерної ідентичності в умовах сучасного суспільства є складним і багатокомпонентним процесом, що зумовлюється впливом широкого спектра соціокультурних чинників, де провідне місце займають культура й виховання. Культурне середовище формує систему ціннісних орієнтирів, норм та уявлень про гендерні ролі, що передаються через соціальні інститути – такі як релігія, традиції, мистецтво, масмедіа й освіта. Водночас виховання, зокрема в родинному та шкільному контексті, слугує ключовим інструментом засвоєння цих норм, закріплюючи у свідомості дитини уявлення про соціально схвалені моделі чоловічої та жіночої поведінки.

У контексті глобалізаційних процесів, цифрової трансформації та зміни соціальних парадигм набуває значущості гнучкий, рефлексивний підхід до формування гендерної ідентичності, що дає змогу особистості вільно конструювати власну ідентичність у межах соціально прийнятних норм. Особливої актуальності набувають гендерно чутливі моделі виховання, що спрямовані на подолання гендерних стереотипів, підтримку рівноправності та індивідуального розвитку.

Ключові слова: гендерна ідентичність, соціокультурні чинники, культура, виховання, гендерна соціалізація, гендерно чутливе виховання, медіавплив, освітнє середовище, гендерні стереотипи, самосвідомість, інклюзивність.

Summary

Maidaniuk I. Z., Lisitsin V. V., Sushko V. V. Gender identity in the context of modern society: the influence of culture and upbringing. – Article.

The article is devoted to analyzing the influence of culture and upbringing on the formation of gender identity in the context of social change and the transformation of traditional ideas about gender. The study focuses on an interdisciplinary approach to the study of gender identity as a social construct that is formed in the context of the interaction of cultural norms, educational practices, social expectations, and individual experience.

The cultural determinants of gender identity are considered, in particular the influence of social stereotypes, collective archetypes, globalization processes, and the media space. It is shown that contemporary culture performs not only a normative but also an adaptive function, setting a wide range of models for self-determination. Special attention is paid to upbringing as a key mechanism of gender socialization. The styles of parental and pedagogical influence and their connection with the formation of a reflective or stereotypical gender position in a child are analyzed.

The authors highlight the role of the educational environment, family, and digital communications in the process of gender self-awareness formation. The need to introduce gender-sensitive education based on the principles of equality, respect for personal choice, and consideration of individual characteristics is emphasized.

The conclusion is made that the formation of gender identity in modern society is a complex and multi-component process, determined by the influence of a wide range of sociocultural factors, among which culture and

education play a leading role. The cultural environment shapes a system of values, norms, and ideas about gender roles that are transmitted through social institutions such as religion, traditions, art, mass media, and education. At the same time, upbringing, particularly in the family and school context, serves as a key tool for assimilating these norms, reinforcing socially accepted models of male and female behavior in the child's mind.

In the context of globalization, digital transformation, and changing social paradigms, a flexible, reflective approach to the formation of gender identity is becoming increasingly important, allowing individuals to freely construct their own identity within socially acceptable norms. Gender-sensitive models of education aimed at overcoming gender stereotypes, supporting equality, and individual development are becoming particularly relevant.

Key words: gender identity, sociocultural factors, culture, education, gender socialization, gender-sensitive education, media influence, educational environment, gender stereotypes, self-awareness, inclusiveness.

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 03.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025